

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЕКТ

Олександр КРАСОВИЦЬКИЙ

10 РОЗМОВ
ПРО МАЙБУТНЮ
УКРАЇНУ

3

Харків
«ФОЛІО»
2023

Тарас ВОЗНЯК

культуролог

О. К.: Коли ти народився?

Т. В.: Складне питання, тому що народна легенда говорить, що сьомого травня 1957-го року «синедріон» вирішив, що мене будуть звати Юрієм і послали батька записувати мене, дитину, що народилася. Через три дні він повернувся, виявилось, що я не Юра, а Тарас, і що я народився 11 травня, так що питання темне.

О. К.: А в якій сім'ї?

Т. В.: Мама — вчителька, батько після 11 років Магадану, був робітником на заводі, висококваліфікованим фрезерувальником, розраховував якісь там гіпоїдні зубчасті передачі чи ще щось таке, що більше з математикою було зв'язано, ніж з роботою.

О. К.: Народився у Львові?

Т. В.: Ні, я народився там, де моя мама вчителювала, в Івано-Франківській області, куди вона потрапила за розподілом. І саме тоді батько повернувся з посьолка Ягодное Магаданської області додому, де вони і зустрілися.

О. К.: Які у батьків були стосунки з радянською владою?

Т. В.: У батька, напевно, складні, бо очевидно, що вона його чомусь не злюбила: батькова родина була у Магадані. У матері теж не найкращі, її родина була на засланні в Якутії.

О. К.: І це все після співробітництва з УПА?

Т. В.: Ну, по-різному. Всього вони так і не розповіли, але очевидно, що в ті часи був страх, було якесь упередження, при дітях багато не договорювали, хоча сімейні легенди переказують, що, наприклад, батько був у молодіжній школі підготовки УПА, а старший брат моєї мами Степан був станичним УПА, за що вони всі й потерпіли.

О. К.: Тобто не простий рядовий вояк?

Т. В.: Як я тепер розумію, не простий. Він мене і виховав, прищепивши щонайперше іронію.

© Тарас Возняк, 2023

О. К.: А наскільки в дитинстві, коли ти навчався в школі, діти розуміли, що відбувалося, чи діти були вже такі радянські, чи вони були все-таки українські?

Т. В.: Радянськими не були, тому що виховувалися все ж таки в середовищі, в якому міфологія чи етос спротиву були достатньо сильними. Наприклад, на вулиці, на якій я виріс, побудували будинки практично всі ті, хто повернувся або з Норильська, або з Воркути, або з Казахстану, або з Магадану, з Якутії і так далі, і так далі. І для розуміння того, яке було відношення тоді, це приблизно 1969–70-й рік... Ми, хлопці з вулиці, вирішили, що треба рятувати Україну, як це зараз не іронічно звучить, бо я приблизно був в шостому-сьомому класі. Вночі ми вибиралися з дому через вікно, щоб батьки не зауважили, брали лопати, кирки, ломи і йшли в гори копати схрон — бо ж з чогось треба було починати, з чого, як не зі схрону. Звісно, що було страшно — ніч все-таки, ліс. Ми ж були дітьми, йшли далеко, кілометрів 4-5, через річку, потім через потік, там викопали — за всіма правилами, як ми собі це уявляли, достатньо такий пристойний схрон, накрили його брусами дерева, засипали землею і листям, зробили лаз з ялинкою, яка на ньому росла — все, як має бути.

О. К.: Це означає, що комусь з дітей батьки розповідали, як це все було?

Т. В.: В наших провінціях це літало просто в повітрі, було загальновідомим, нічого такого екстраординарного там не було. Більше скажу, якимось про це прознали в школі, директор школи викликав мене з батьком, але директор школи був розумною людиною, він просто сказав: посадимо в кабінеті, мовляв, він там якусь виховну роботу робить чи щось таке. Посиділи пів години, помовчали пів години в кабінеті і цим закінчилося. Це про настрої. Звичайно, різне було, були різні люди, тому що я виріс в такому містечку Брошнів-Осада, яке насправді було німецькою колонією, «осада» означає по галицькому «колонія».

О. К.: Брошнів?

Т. В.: Брошнів-Осада¹. В цьому містечку було два костели, одна синагога, а церкву побудували тільки за української незалежності (це я іронічно, звичайно, говорю, трішечки до розуміння, що це за містечко було). І основна маса населення, кістяк — були ті, котрі повернулись із заслання, котрим не дозволяли поселитись у Львові (батько мій пробував зачепитися, але не вишло). Ну і, звісно, нащадки перших колоністів.

О. К.: 1956-й рік — це коли звільняли з таборів, і українців теж звільнили, більшу частину, наскільки я розумію.

¹ Село Брошнів існувало з XVI ст. З побудовою залізниці, у 80-х роках XIX ст., поблизу Брошнева побудовано деревообробний завод. Кілька будинків для адміністрації та бараків для робітників поклали початок новому селищу. Спеціалістами на заводі були переселенці — німці, угорці, поляки, євреї. Їх тут називали осадниками, а нове селище назвали Брошнів-Осада.

Т. В.: Так, Сталін у 1953-му помер. Поки вибиралися, діставали звільнення, діставали такий спеціальний документ на право вилетіти... З Магадану тільки літаком можна було вилетіти, або кораблем, але кораблем — складно. У мене є документ про звільнення мого батька, і підписаний він, здається, генерал-лейтенантом НКВД Франком, дивне прізвище. Чи то він Фр́анко, може, він був іспанцем. А може й ні.

О. К.: З Магадану можна вибратися було, скорше за все, на Владивосток.

Т. В.: На Хабаровськ, туди ще літали літаки, до Владивостока трішки далі.

О. К.: І фактично звідти одночасно повернулися, мабуть, 100 тисяч, 150 тисяч українців.

Т. В.: Багато, сотні тисяч повернулися.

О. К.: І в колонізовану країну, з якої забрали більшу частину тих, хто міг якийсь спротив чинити, повернулися багато людей, які пам'ятали про свою власну боротьбу і боротьбу інших людей.

Т. В.: Ну, не всіх повернули, були дуже, так би мовити, серйозні супротивники радянської влади (як радянська влада вважала). От, наприклад, брат мого діда. Він був театральним діячем в Галичині, але в силу історичних обставин після Першої світової війни потрапив до Радянської України, у Харків, тоді столицю України, працював у театрі «Березиль», а в 1937-му році був, звісно ж, арештований, як всі порядні люди того часу. А далі Соловки, Карелія, Беломорканал і т. д. Цілу війну він перебував в штрафних батальйонах, у штрафній армії, після війни — знову в табори, але повернутися в Галичину йому не дозволили, тому він мусив після війни, після звільнення, це 1956–1958 роки, поселитися в Донецькій області у Макіївському районі у селищі Високе. Очевидно його вважали якимось особливим ворогом радянської влади. Так що не всім дозволяли вертатися.

О. К.: Дуже багато, до речі, в Донецьку область поїхало тоді.

Т. В.: Не те, що поїхало, просто у великих містах та на заході України вони не мали права бути.

О. К.: І все-таки повернулося сто тисяч, які створили абсолютно іншу атмосферу, повернули пам'ять. Це краще, ніж те, що відбулося з кримськими татарами, бо вони повернулися аж в дев'яностих, коли майже всі, хто пам'ятав, вже померли.

Т. В.: Дійсно, я думаю, що радянський режим не прорахував цього моменту, по-перше. По-друге, велика маса людей повернулася не тільки з історичною пам'яттю, але, напевно, з якимись прорахунками в глибині душі щодо радянської влади.

О. К.: Я просто думаю, що те, що відбулося в 1991-му, і те, що відбувається зараз, має корені з 1956-го, коли радянська влада помилилася, звільнивши цих людей.

Т. В.: Безсумнівно. Тут я можу сказати ще одну байку про загальну атмосферу тих років. Один наш спільний знайомий, перший заступник міністра освіти Павло Хобзей, одружувався з дівчиною, котру звали Наталка, ну і батьки, звичайно, тривожаться, з якої родини ця дівчина, намагаються хоч щось взнати. І зрештою батько підходить до Павла, каже: «сину, одружуйся, ця дівчина з порядної сім'ї, у цій сім'ї всі сиділи».

О. К.: Звучить дуже добре.

Т. В.: Правда.

О. К.: І так, минув час. Твоя школа була українська?

Т. В.: Так.

О. К.: А навчання у виші? Це де було і як було?

Т. В.: Зі своєю цією біографією... Спочатку я думав йти в університет, а батько мені сказав: ну який університет може бути? І хотів йти на юридичний, але, думаю, ну який юридичний з таким бекграундом... І я пішов в Політехніку. Політехніка була на той час цікавим вишем у Львові, у 1970-х роках почалися чергові репресії проти українських дисидентів, а я вступав у 1974-му. І саме тоді пройшли перші репресії проти студентів в університеті імені Франка, там було таке товариство «Скриня» — напівлітературне, студентське, досить помірковане, але це завжди тлумачилося як щось антирадянське. І атмосфера в університеті була набагато складніша, контроль, і все таке, а Політехніка, ну що з них взяти — технарі.

О. К.: Що з цих технарів взяти?

Т. В.: Що з тих технарів взяти... і тому в Політехніці тоді вчилися такі потім знані інтелектуали-дисиденти, як Мирослав Маринович, Микола Рябчук, і решта антисоветчиків. Я жартую, ми тоді, можливо, ще не були антирадянськими, окрім, напевно, Мирослава Мариновича¹, але антирадянські настрої, чи рухи, мали різні аспекти: було політичне дисидентство, а було академічне, було літературне чи філософське — перекладати, чи навіть читати якусь там «Бгаґавад-Ґіту», або якусь кришнаїтську літературу у тогочасному Львові чи Києві — було, за версією КДБ, однією із форм дисидентства та антирадянщини.

О. К.: А що ти вивчав у Політехніці?

¹ Мирослав Франкович Маринович (нар. 4 січня 1949, Комаровичі, Львівська область) — український громадський діяч, член-засновник правозахисної Української Гельсінської групи (1976), дисидент і політв'язень часів СРСР (1977—1987), засновник та голова амністійного руху в Україні (1991—1997), філософ, релігієзнавець, публіцист, проректор Українського католицького університету у Львові.

Т. В.: Механіку.

О. К.: Спеціальність чисто технарська.

Т. В.: В основному ми вивчали різні царини математики, теоретичної і прикладної механіки, такі от речі.

О. К.: І в який момент ти зрозумів, що все-таки йдеш не тим шляхом?

Т. В.: Я не те, що зрозумів... Технічні дисципліни в мене йшли паралельно з гуманітарними, якими я займався самотужки, і досить успішно. За всі роки навчання у Політехніці я мав одну четвірку. Цікава сама історія такого мого «конфузу», це була оцінка на екзамені з математичного аналізу, його нам викладав незрячий професор Калиняк, за перший екзамен він мені поставив п'ять, а на другий раз перепросив: «я в житті ніколи нікому п'ять не ставлю, тому, вибачте, вдруге я вам поставлю четвірку, якщо ви дозволи-те?» Я, звісно, дозволив.

О. К.: Я ж теж не літературою займався, я хімічний факультет закінчив з «червоним» дипломом.

Т. В.: Базова освіта структурує спосіб мислення, якщо спосіб мислення є структурований, організований, то ти в принципі можеш братися... може, я перебільшую... керувати будь-чим: чи Личаківським цвинтарем, чи якийсь іншим, навіть культурним закладом, чим я зараз і займаюся. А що стосується цих інтелектуальних вправ чи якихось філософічних студій, то я їх не припиняв, паралельно з загальним навчанням ними займатися, тобто перекладав якісь філософські твори для себе, ну, по суті, паралельно закінчив гуманітарний виш.

О. К.: А яке було коло читання?

Т. В.: В основному філософське, філософська література, класика, безсумнівно.

О. К.: «Видавництво художньої літератури»?

Т. В.: Так, безсумнівно, найцікавіше для мене було власне перекладання, бо я його, по суті, переписував, я конспектував, починаючи від індійської філософії, грецької, цих всіх платонів та аристотелів.

О. К.: По радянських виданнях, чи у львівських бібліотеках залишилось щось?

Т. В.: По різних виданнях, навіть інколи я перекладав з української на українську, наприклад, твори Ніцше там чи Бергсона, котрого видавали в Коломиї в 30-х роках, були перекладені на такий специфічне галицьке койне, котрий сучасний українець майже не розуміє, і я «українізував» ці речі, сам для себе українізував, неначе конспектуючи ці тексти. Крім того, багато перекладалося з польської, потім уже пішла німецька, англійська

в основному, при цьому слід розуміти, що самі тексти тоді були недоступні. Наприклад, перші тексти Гайдеггера ми отримали в англійському варіанті, на той час це було максимально, що можна було отримати. Половина з тих книжок були в так званих спецхранах і дістати фотокопію (не ксерокопію, тоді були такі апарати «Ера») книжки у вигляді рулону можна було за пляшку, чи дві, коньяку.

О. К.: Це ж було якраз в НДІ, де працювали інженери, випускники політехніки.

Т. В.: Саме так, там ці апарати використовувалися для копіювання креслень, а ми копіювали не креслення, а книги, після того читали. Багато що перефотографували. Я пам'ятаю, як роман Василя Аксенова «Опік» я дістав у вигляді купи фотографій, і це на одну ніч, і потрібно було встигнути все це все перечитати.

О. К.: Мені розповідав Павло Загребельний, що він спеціально вивчив польську і сербсько-хорватську, бо він був виїзним в соціалістичну Європу, а в цих країнах все перекладали. І він там скуповував переклади іншими мовами, привозив і читав, всю заборонену літературу прочитав по-польськи і по-сербськи.

Т. В.: Напевно, мене це теж стосується, бо я ходив в бібліотеку, марнував свою молодість в Національній бібліотеці імені Стефаніка, туди приходили всі польські журнали. Чеські, після 1968-го року, вже були абсолютною советчиною, НДРівські так само, абсолютна советчина, але польські... В Польщі багато чого виходило, особливо видання Люблінського католицького університету. Вперше Макса Шелера, Габрієля Марселя чи Едмунда Гуссерля я читав у польському перекладі.

О. К.: Чи був Львів 1970-х радянським містом, таким, як всі інші, чи все-таки відрізнявся?

Т. В.: Він був дуже советизованим і сильно мілітаризованим. Прикарпатський військовий округ, який мав своєю штаб-квартирою Львів, був одним з базових: Білоруський, Прикарпатський і Прибалтійський округи були спрямовані на Захід, і відповідно радянський вплив у Львові був дуже помітним. Так, ще доживали життя старші люди, котрі жили в міжвоєнну епоху з 1920 до 1939-го року, певний шарм ще залишався, ще можна було знайти на смітнику сецесійні речі, абсолютно унікальні, тепер би вони стояли в антикварних магазинах. Місто було сірим. Зараз, як на мене, воно набагато барвистіше, і цікавіше.

О. К.: Але люди пам'ятали 30-ті роки?

Т. В.: Всі все пам'ятали, найбільше пам'ятали у Галичині, не тільки у Львові. А от в галицькій провінції, галицькому селі найбільше 30-ті роки

пам'ятали корови, бо вони, за традицією, доїлися не за радянськими часовими рамками, а за європейським часом, їх не обходило те, що час перемінили на радянський. Це жарт. Але і правда.

О. К.: У 1986-му, мабуть, ще ні, а 1987-й, коли почався рух перебудови всюди, у Львові було теж якось по-іншому чи ні?

Т. В.: Я думаю, що було по-іншому, тому що тут було достатньо революційного елемента, я тоді працював програмістом, і ми організували одні з перших страйків, точно рік не можу сказати, але коли були перші вибори до першого і останнього парламенту Радянського Союзу...

О. К.: 1989.

Т. В.: Висунули Драча, Івана Драча¹ від Львівської області, і тут були різні авантюри, його не реєстрували, ну і всяке таке. А на той час уже були перші товариства, товариство «Просвіта», товариство «Української мови», всі порядні галичани, звісно, були їхніми членами, всі ми стояли під першим корпусом Політехніки, коли там засідав «хозпартактив» і вирішував, чи вони зареєструють Івана Драча, чи не зареєструють Івана Драча як кандидата до Верховної ради СРСР. Після того, як ми таки наполягли на тому, що його зареєстрували, ми зголошувалися до роботи у виборчих та контролюючих комісіях, і реально контролювали вибори. Я пам'ятаю, як перший раз мене в той час арештували чи, точніше, затримали у виборчій комісії в селі Лопатин, я трошечки посидів в цюпі десь в Бродах, потім влаштували якесь судилище — цирк, одним словом.

О. К.: А в чому звинувачували?

Т. В.: А звинувачення були прості — чого це ви приїхали сюди, в це село...

О. К.: Агітувати?

Т. В.: Не агітувати, а просто контролювати вибори. Відразу тоді ж все було жорстко, раз — до цюпи та й кінець на тому, після того викликають — райкоми, прокурори, судді туди-сюди, а що нам, а за що? Ну потримали, потримали та й випустили, ну і то таке було, страхання просто. І це було одне, а потім мітинги, я вже достеменно не пам'ятаю які, вони періодично відбувалися, пам'ятаю розгони тих мітингів з собаками на теперішньому проспекті Свободи, тоді це був проспект Леніна (я вже забуваю навіть радянські назви тих вулиць, ну час іде, жарти жартами, але уже четвертий десяток років Незалежності).

¹ Іван Федорович Драч (17 жовтня 1936, село Теліжинці, Київська область, Українська СРР, СРСР — 19 червня 2018, Київ, Україна) — український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч. Борець за незалежність України у ХХ сторіччі. Член КПРС (1959—1990). Перший голова Народного Руху України (з 10 березня 1989 по 28 лютого 1992). Народний депутат України 3-го скликання. Герой України (2006). Кавалер ордена князя Ярослава Мудрого III, IV, V ступеня, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка (1976) та Державної премії СРСР (1983). Разом з Ліною Костенко та Павлом Тичиною був номінантом на Нобелівську премію з літератури.

ЗМІСТ

ТАРАС ВОЗНЯК, культуролог	3
ЮРІЙ ГУСЕВ, політик	27
АНДРІЙ ДЛІГАЧ, стратег (<i>переклад з рос. В. Верховеня</i>)	41
ЄВГЕН ЗАХАРОВ, правозахисник (<i>переклад з рос В. Бойка</i>)	63
КАТЕРИНА ЛЕВЧЕНКО, правозахисниця	97
ЮРІЙ МАКАРОВ, журналіст (<i>переклад з рос В. Бойка</i>).....	129
МИРОСЛАВ МАРИНОВИЧ, громадський діяч, філософ.....	178
МАКСИМ МУЗИКА, військовий, письменник (<i>переклад з рос В. Верховеня</i>) .	188
МИХАЙЛО РЕВА, художник, скульптор (<i>переклад з рос В. Верховеня</i>)	205
БОГДАН СТРУТИНСЬКИЙ, театральний режисер	223